

kü kimse başkasının günah yükünü taşıyamaz (Fâtır 35/18; en-Necm 53/38-39). Ancak başkalarını hak yoldan saptıranlar kendi günahlarıyla birlikte saptırdıkları kimşelerin günahlarından da sorumlu olacaktır (en-Nahl 16/24-25; el-Ankebût 29/12-13; Müslim, “İlim”, 15-16; Tirmizî, “İlim”, 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 1351-1352; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân* (nşr. Sıdkı Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, VIII, 159-160; XIII, 279-286; XXI, 152; Mâtürîdî, *Te‘vîlâtü'l-Kur‘ân* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, V, 290-292; XI (nşr. Ali Haydar Ulusoy), İstanbul 2008, s. 311; Nese‘î, *Tebşîratü'l-edille* (Salamé), II, 764; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, Beyrut 1405/1985, s. 123-129, 299-307; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 111-117; Süyûtî, *el-Büdü‘ü's-sâfire*, Beyrut 1411/1991, s. 255-273; Süleyman Toprak, *Ölüm-den Sonraki Hayat*, Konya 1990, s. 263-312.

SÜLEYMAN TOPRAK

SUBAŞI

Türk devletlerinde ordu kumandanı,
Osmanlılar'da şehirlerin
güvenliğini sağlayan görevli.

Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinde kelime *sü-başı* (سو باشی) olarak geçer. Osmanlılar ilk zamanlarda aynı imlâyı korumuşlarsa da XVI. yüzyılın başlarından itibaren imlâ *subaşı* (صو باشی) şeklinde değişmiştir. *Sü* veya *su* eski Türkçe'de “asker, ordu” anlamına gelir. Kelime Orhun yazıtlarında geçer. Oğuz kabileleri tarafından bazan “sü begi” şeklinde unvan olarak kullanılırdı. Karahanlılar'da orduyu sevk ve idare işine “sü başlamak” (*Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 292) denilirdi ki “kumandan” mânâsındaki *subaşı* tabiri buradan gelmektedir. Aynı şekilde *Kutadgu Bilig*'de yer alan “sübaşlar er, sübaşlar kişi” ve “sübaşçısı” gibi tabirler de (I, 241, 242) “subaşı” anlamında kullanılmıştır. Yûsuf Has Hâcib *subaşı* tayin edilecek kişinin seçkin, sert tabiatlı, tecrübeli, cesur, cömert, iyi nişancı, alçak gönüllü, haysiyetli, tedbirli, hile ve taktiklere başvurabilen ve siyasî zekâyâ sahip biri olması gerektiğini vurgular (*Kutadgu Bilig*, I, 242, 243-244, 245-249). Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'da kumandanlar “sâhibü'l-ceyş” ve “sipehsâlâr” gibi Arapça, Farsça unvanların yanında *subaşı* unvanını da taşırlardı. Gazneliler, kuruluş yıllarında mücadele ettikleri Selçuklular'a karşı büyük orduların başında ünlü hâciblerini *subaşı* tayin etmişlerdi. Selçuklular'ın atası Selçuk Bey de bir *subaşı* idi. Anadolu Selçuk-

luları'nda *subaşılar* seçkin görevliler arasında yer alırdı. Bir şehrin fethinden sonra hem valilikle hem şehri savunmakla görevli olur, bu tayin bir menşurla gerçekleşirdi. Kaynaklara göre *subaşının* ayırt edici nitelikleri adaletli ve örfte riayetkâr, kalem ve kılıç, ilim ve hikmet sahibi olmaktadır. Başşehir *subaşı*lığı memleket ve saltanatın en yüksek mertebesi olarak kabul edilirdi. Kayseri, Sivas, Harput, Develi-Karahisar, Niksar, Malatya, Erzincan, Lâdik ve Honas gibi önemli askerî merkezler ve taşradaki iktâ sahipleriyle göçebe kabileler *subaşının* kumandasındaydı. Bunların arasında Kayseri *subaşısı* önde gelirdi. *Subaşılar* bazan elçilik görevi de üstlenebilirdi. Ayrıca bunlara iktâ tahsis edilirdi. Bu durumda zamanla *subaşı* ile *zâim* aynı anlamı ifade eder hale geldi. Bunlar zeâmet gelirlerini toplarken kendilerine *asesbaşı* ve *asesler* yardım ederdi. Anadolu Selçukluları zamanında sancaklara sancak *subaşısı*, kazalara toprak *subaşısı* ve köylere köy *subaşısı* tayin edilirdi. *Subaşılar* sefer ilânında emirleri altındaki kuvvetlerle orduya katılırdı. *Subaşı*lık müessesesi Anadolu beyliklerinde de görülür. Nitekim Aydınoğulları Beyliği'ni kuran Aydınoğlu Mehmed Bey bir *subaşı* idi. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde *subaşıların* yeri kadıdan sonra gelir ve idarî görevleri de bulunurdu.

Subaşı Osmanlılar'ın ilk devirlerinde şehir muhafızı konumundaydı. Bir şehrin fethinden sonra kadı ve dizdar tayin edilirken *subaşı* da görevlendirilirdi. Bu tayinler fethin tescili olarak düşünülürdü. İlk dönem kaynakları bu tayinler gerçekleşikten sonra, “Tamam memleket fetholundu” ifadesini kullanırlar. Fâtih Sultan Mehmed devrinde *subaşı*lık eski etkinliğini kaybetmeye başladı, ancak görev alanları daha basitleştirilip genişletildi. Bunda Bizans kurumlarının etkisinin olduğu iddia edilir. Osmanlılar'da *subaşının* görev ve yetkileri kanunnâme ve yasaknâmelerle tayin edilmiştir. *Subaşının* adı sancak beyi ve kadıdan sonra anılmaktadır. Mahallî konularda, kanun ve nizamların uygulanmasında söz sahibidir, ehl-i örf taifesindedir. *Subaşı* önce suçluyu arayıp bulur, adalet huzuruna götürür, gerektiği durumlarda tefiş görevini de yerine getirirdi. 1487'de düzenlenen Hüdâvendigâr Livâsı Kanunnâmesi'nden *subaşı* görevlerine yeni bir düzenleme getirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre *subaşılar* daha ziyade asayiş işlerine yönlendirilmiştir. Beylerbeyi veya sancak beyine bağlı olan konar göçer yörük taifesinden vergi tahsilyle görevli *subaşıların*

yetkileri de sınırlandırılmıştır. Reâyâdan zorla yiyecek almaları, odun talep etmeleri ve angarya yasaklanmıştır. Buna karşılık *subaşılar* serbest timar sahibi olduklarından sancak beyinin malî kontrolüne tâbi değildir. Timar sahipliği dolayısıyla *subaşılar* için *zâim* tabiri de kullanılmaktadır. Bursa ve Edirne *subaşılarının* itibarı yüksek olup bunların İstanbul *subaşısı* tayin edilme şansları kuvvetliydi. Bu tayin sadrazamın yetkisindeydi. Taşradaki *subaşılar* ise beylerbeyi veya sancak beyleri tarafından tayin edilirdi.

Taşrada görevli *subaşılar* inzibat işleri yanında ticaret işlerine de karışabiliyordu. Saray için yapılan mübâyaa görev alırlardı. Ayrıca taşrada bulunan konar göçer grupların *subaşıları* vardı. Bu gruplar onların nezâretinde kale ve köprü inşaatında çalışırdı. *Subaşılar* devşirme tesbitinde bulunur, bunların defterini tutardı. Kapıkulu süvarileri câmiâsından ulûfeciyân-ı yemîn, ulûfeciyân-ı yesâr bölüklerinden yedi kişi *subaşı* adı altında bölük *subaşı*lığına ayrılırdı. Bunlardan dördü sağ ulûfecilerden, üçü sol ulûfecilerden olurdu. Mal ve para tahsili bu *subaşılar* tarafından yapılırdı. *Subaşı* gelirleri kanunnâmelerde gösterilmiştir. Timar *subaşılarına* dirlik olarak timar verildiği gibi mirî *subaşı*lara ticarî hayattan gelirler ve paylar tahsis edilmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde düzenlenen kanuna göre sancak beyi hassı köylerinin serbest rûsûmundan ve serbest olmayan timarın ağnam resminden haklar ayrılmıştır. Timar sahibi *subaşılar* cebelû getirmeye mecburdu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen kapıkulu kanunnâmesine göre İstanbul *subaşısının* ve *asesbaşının* en önemli görevi hazineyi ve sancak-ı şerifi beklemektir. Bunlar Paşakapısı'ndan hareket eden ve livâ-i şerifi taşıyan alayın önünde yürürlerdi. *Subaşılar* ayrıca cülûs ve kılıç kuşanma törenlerinde, elçi kabullerinde, düğünlerde, bayramlaşma törenlerinde ve padişahın bayram namazına katılışında protokole dahildi. *Subaşı*, ordunun sefere hareketinden önce alay köşkü önünde yapılan törende de bulunurdu. Elçilerin İstanbul'a gelişinde düzenlenen törende, itimatnâmesini takdim etmek üzere Paşakapısı'na gelişinde *asesbaşı* ve *asesler*le yer alırdı. Bu törenlere silâhlı ve tüfekli olarak katılan *subaşılar* *asesbaşı*, ihtisab ağası ve mimarbaşıyla birlikte İstanbul kadısının emrindeydi. Şehrin iâşesinin sağlanması, kalpazanlık takibi, kılık kıyafet, meyhaneler, tütün içme, ilâç imali, tabip ve cerrahların tefiş *subaşıların* görevlerin-

Subaşı
(Mahmud
Şevket Paşa,
Osmanlı
Teşkilât
ve Kuyâfet-i
Askeriyesi,
İÜ Ktp., TY,
nr. 9391)

dendi. Diğer görevleri ise hayvanlara fazla yük yüklenmemesi, kayıkcılık nizamı, narh, ayakkabıların nizama göre imali, dilencililiğin menî ve tüfek teftişi, mukâtaaya verilmiş padişah haslarının denetlenmesi, gümrüklerin teftişi, mum imalatı ve delâllik nizamı idi. Kaldırımların tamiriyle yıkılmaya yüz tutmuş binaların tesbiti, 1572'de alınan bir karara göre de yangına karşı her eve bir merdiven ve su dolu bir fıçı bulundurma mecburiyetinin teftişi subaşıya verilmişti. Diğer taraftan subaşılar zindan (Baba Câfer Zindanı) ve tomruk nizamından da sorumlu idi. Şehrin temizliğiyle ilgili mezbele subaşı da bulunurdu. Aslında subaşılar bu işi arayıcı denilen esnafa havale ederlerdi. Asayişle ilgili subaşıların görev başında bulunmasına "kol gezmek" denirdi. Subaşılar 1826'da düzenlenen İhtisab Ağalığı Nizamnâmesi gereğince İstanbul ihtisabında da görev almıştır. Islahat Fermanı ile başlayan Osmanlı kurumlarının modernleştirilmesi sürecinde emniyet teşkilâtında da yenilikler yapılmış, taşradaki subaşılık teşkilâtını tedricen lağvetme girişimleri başlamıştır. Bunda son zamanlarda subaşılardan sebep olduğu söylenebilir. XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da çeşitli görevler üstlenmiş olan subaşı teşkilâtının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 262; TSMA, nr. E. 2785, nr. E. 7039/7; BA, MKT.MVL, Dosya 145, Gömlek 96; Dosya 239, Gömlek 20; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 292; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947, I, 241, 242, 243-244, 245-249; *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-i Enverî: Osmanlı Tarihi Kısmı* (1299-1466) (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2003, s. 41; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 103, 104, 120; *Kânûnnâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî* (nşr. R. Anhegger – Halil İnalcık), Ankara 1956, s. 24, 35, ayrıca bk. neşredenlerin girişi, s. XIV-XVII; *I. Selim Kânunnameleri* (1512-1520) (nşr. Yaşar Yücel – Selami Pulaha), Ankara 1995, s. 50, 52, 53, 76, 158, 176, 177, 179, 180, 181, 187; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi*

Kavânin-i Âli-Osmân (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 155, 238, 241, 242, 263; *Anonim Tevârih-i Âli-Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 10, 56, 63; Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı: Resîdeddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1972, s. 91, 137; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 31, 119, 138; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 9, 14, 15, 75, 76, 81, 85, 174; E. Zachariadou, "Notes on the Subaşı and the Early Sancakbeyis of Gelibolu", *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain* (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 61-68; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitatında İdare Mechanizmasının Rolü I", *TAD*, sy. 2-3 (1964), s. 98, 130, 146, 147, 148, 150, 152; Halil İnalcık, "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, sy. 3-4 (1965), s. 95, 96, 98, 99, 106, 107, 114, 119, 120, 121, 122, 126, 128, 129; Müteba İlğürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1275-1281; a.m.f., "Subaşılık Müessesesi", *TÜBA*, VII (1983), s. 251-261; J. H. Kramers – [İbrahim Kafesoğlu], "Sü-Başı", *IA*, XI, 78-79; J. H. Kramers – [C. E. Bosworth], "Şu Bashi", *El²* (Ing.), IX, 736-737.

MÜTEBA İLGÜREL

SÜBEDAR

(صوبدار)

Bâbürlüler'de eyalet valisi.

Bâbürlüler'de **şikk**, **hitta** gibi kelimelerle ifade edilen eyaletlere Ekber Şah döneminden itibaren Arapça'da "toprak" veya "buğday yığını" anlamına gelen **sûbe** adı verilmiştir. Merkezîyetçi bir politika takip eden Ekber Şah, taşra idaresinde köklü değişiklik yaparak geniş yetkilere ve malî imkânlara sahip olan iktâdarların yerine yetki ve sorumlulukları sınırlı sùbedarları (sipheşâlâr) geçirmiştir. 988'de (1580) Hindistan'ın Bâbürlüler'in hâkimiyeti altındaki toprakları on iki sùbeye ayrılmış ve bunlara merkezden birer sùbedar tayin edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda sùbe sayısı yirmiye kadar çıkmış ve buralara yeni sùbedarlar gönderilmiştir.

Sùbedar doğrudan doğruya hükümdara bağlı, maaşlı bir devlet memuru statüsündeydi. Yeni tayin edilen sùbedara vezir tarafından bir tayin beratı verildi. Sùbedarlar, genellikle şehzadeler ve büyük devlet memuriyetlerinde bulunan yetenekli kişiler arasından seçilirdi. Nitekim Ekber Şah oğullarından Cihangir'i Bengal ve Orissa eyaletlerine sùbedar olarak göndermiştir. Evrengzîb'in oğullarından Muhammed Muazzam (I. Bahadır Şah) 1696 yılında Agıra ve Kâbil'de sùbedarlık yapmış, I. Bahadır Şah'ın oğullarından Azimüşşan da Bengal ve Bihâr sùbedarlığında bulunmuştur

(1124/1712). Evrengzîb devrinin tanınmış emîrlerinden Kılıç Han'ın oğullarından Şehâbeddin, Berâr eyaleti sùbedarlığı yaptıktan sonra Bahadır Şah döneminde Guçerât sùbedarlığına tayin edilmiştir. Oğlu Mîr Kamerüddin (Nizâmülmülk Âsafçâh) ise Evrengzîb öldüğünde Bîcâpûr sùbedarı idi. Zayıf karakterli, sefahat ve eğlenceye düşkün hükümdarların dönemlerinde idarî kabiliyeti olmayan kişilerin de sùbedarlık yaptıkları görülmektedir. Cihandar Şah'ın, gözdesi olan Hintli bir kadının kardeşlerinden birini Mûltan sùbedarlığına tayin etmesi buna bir örnektir.

Hükümdarın eyaletteki vekili olarak görülen sùbedar hem askerî hem idarî yetkilere sahipti. Askerî yetkileri sebebiyle sùbedarların seferle görevlendirildikleri de olurdu. Ekber Şah, Mâlvâ Sùbedarı Hân-ı Âzam'ı Nizamşâhîler'in elindeki Berâr'ı almakla görevlendirmiş (1586), Şah Cihan döneminde Keşmir Sùbedarı Zafer Han, Tîbet'e başarılı bir sefer düzenlemiştir (1637). Eyalet genelinde güvenliği sağlamak, isyankâr zemindarları cezalandırmak, adalet işlerini denetlemek, haksızlığa engel olmak, askerleri eğitmek, tarım arazilerini genişletmek, köylü ve çiftçiye korumak, bayındırlık çalışmaları yapmak, vergi tahsildarlarını denetlemek sùbedarın başlıca görevlerindendi. Ekber Şah dönemi müelliflerinden Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *Âyîn-i Ekberî*'sinde bir sùbedarda bulunması gereken özellikleri ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Buna göre sùbedar âdil ve ileri görüşlü olmalı, harcamaları gelirini aşmamalı, rüşvete, dalkavukluğa göz yummamalı, kimsenin dinî inancına ve mezhebine müdahale etmemelidir.

Sùbedar eyaletinde olup biteni ayda iki defa merkeze bildirmekle yükümlüydü. Bu işi "mutasaddî" adı verilen memurlar aracılığıyla yapmaktaydı. Sùbedarın bir de yardımcısı (nâib) bulunurdu. Sùbedara yardımcı olan başka memurlar da vardı. Bunlardan fevcdâr (sùbenin alt birimi serkârlarda görev yapan askerî idareci), kûtvâl (şehirlerdeki polis teşkilâtının başı), mîr-i bahr (nehir ve deniz gemilerinin sorumlusu), mîr-i adl (emîr-i dâda benzer şekilde suçluları mahkemeye çıkaran ve cezalarının infazını sağlayan görevli), kadî, sadr (din işleri ve vakıflardan sorumlu memur), kânûngû (vergi koyan görevli), kûrûrî (âmil) ve petvari (köy muhasebecisi) idi.

Eyaletin malî işlerinin merkezdeki divana doğrudan bağlı olan memur (divan) tarafından yürütülmesi, orduyla ilgili işlerin ve istihbarat ağının doğrudan merkezdeki mîrbahşiye bağlı bahşî tarafından idare